

نفایس کتابخانه آستان قدس رضوی

سید رضا صداقت حسینی^۱، مرجان صداقت حسینی^۲

چکیده

هدف: هدف از پژوهش حاضر معرفی و شناساندن میراث مکتوب گنجینه رضوی به جامعه علمی کشور و آماده سازی زمینه و بستر مناسب برای دسترسی و دستیابی محققین به اطلاعات نسخه شناسی و کتابشناسی آثار نفیس این کتابخانه و انتشار آثار مرتبط با نفایس تراثی می باشد.

روش پژوهش: در این پژوهش از روش پیمایشی و شیوه کتابخانه‌ای استفاده شده و ۵۸۰۰۰ کتاب خطی و ۲۲۰۰۰ قرآن و جزوه قرآنی مورد بررسی و بازبینی قرار گرفته‌اند.

یافته‌ها و نتایج: بر اساس بررسی نفایس خطی این کتابخانه می‌توان نتیجه گرفت که کتابخانه آستان قدس رضوی در موضوعات مختلف مخصوصاً کتب اسلامی و دینی و علوم انسانی نسخه‌های خطی منحصر و ارزشمندی را در خود جای داده که به لحاظ قدمت، اصالت، و صحت مطالب از ارزش و اعتبار و اهمیت بالایی برخوردار هستند. آثار نفیس این کتابخانه بارها در تصحیح و تحقیق به عنوان نسخه اساس یا نسخه بدل یا نسخه فاکسیمیله مورد استفاده مصححین و پژوهشگران داخلی و خارجی قرار گرفته‌اند و این مسأله نشان دهنده نقش کتابخانه آستان قدس رضوی در مرجعیت علمی و احیاء میراث مکتوب را دارد.

کلیدواژه‌ها: نفایس خطی، کتابخانه آستان قدس، میراث مکتوب، مرجعیت علمی

۱. پژوهشگر مرکز نسخ خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.

۲. پژوهشگر و نویسنده.

مقدمه:

میراث مکتوب به نسخه‌های خطی، قرآن‌ها و جزوات قرآنی و اسناد کهن خطی گفته می‌شود که از دیرباز و از پیشینیان برای ما به یادگار مانده‌اند و از اهمیت و ارزش بالایی برخوردار هستند چون نشان‌دهنده فرهنگ، تاریخ و گذشته هر کشوری هستند. ما با مطالعه میراث مکتوب در می‌یابیم که هر کشور و سرزمینی از چه غنای فرهنگی و چه پیشینه‌ای برخوردار است. نسخه‌های خطی معمولاً در مکان‌های مطمئنی همانند کتابخانه‌ها و مراکز بزرگ فرهنگی نگهداری می‌شوند. کتابخانه‌ها یکی از اجزاء اصلی جامعه هستند که در طول تاریخ نقش مهم و اساسی در ایجاد، توسعه و تکامل و اعتلای اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی جوامع بشری داشته‌اند. بسیاری از دانشمندان، اندیشمندان و دانش پژوهان به واسطه ارتباط با کتاب و کتابخانه به جایگاه رفیع و متعالی در عرصه دانش دست پیدا کرده و مطالب جدیدی را فراگرفته و آثار ماندگاری از خود در عرصه روزگار به یادگار گذاشته‌اند. امروزه کتابخانه‌ها مراکزی هستند که باعث تفاخر و اعتبار فرهنگی هر قوم و ملتی به شمار می‌آیند.

کتابخانه آستان قدس رضوی یکی از بزرگترین و غنی‌ترین میراث‌داران و میراث‌بانان کتب خطی در جهان اسلام می‌باشد. این کتابخانه به عنوان یک کتابخانه وقفی از پیشینه‌ای کهن برخوردار است. در این کتابخانه نسخه‌های خطی نفیس و ارزشمند متعددی در موضوعات مختلف وجود دارد که از جمله آنها می‌توان به وجود برخی از نسخه‌های قدیمی و کهن و منحصر و نایاب در ایران و جهان اسلام، نسخه‌های خط مؤلف و اصل، دستخط و یادداشت علماء و بزرگان و فقها، نسخه‌های هنری برجسته از خوشنویسان مشهور، نسخه‌های مصوّر در حوزه علم طب و گیاه‌شناسی اشاره نمود. انتساب این کتابخانه به امام رضا (ع) باعث شده محبین امام هشتم (ع) آثار نفیس خود را از دیرباز وقف روضه رضویه نمایند. پایه و بنای کتابخانه آستان قدس بر اساس سنت حسنه وقف صورت گرفته است. در حال حاضر در این کتابخانه ۵۸۰۰۰ کتاب خطی، ۲۲۰۰۰ قرآن و جزوه قرآنی نفیس نگهداری می‌شود. بیشترین نسخه‌های خطی این کتابخانه در موضوع فقه می‌باشند که حدود ۱۲۰۰۰ نسخه خطی در این موضوع وجود دارد و بعد از آن به ترتیب موضوع اخبار ۹۰۰۰ و ادبیات ۸۲۰۰ نسخه خطی را به خود اختصاص داده‌اند. ما در این مقاله در صدد آن هستیم که به معرفی برخی از نفایس این گنجینه بی نظیر از جنبه‌های مختلف پردازیم.

روش پژوهش: در این پژوهش از روش پیمایشی و شیوه کتابخانه‌ای استفاده شده و با بررسی فهرس کتب خطی و در صورت لزوم رؤیت فیزیکی نسخه‌ها از دو منظر کتابشناسی و نسخه‌پژوهی نسخه‌های خطی از شماره ۱ الی ۵۸۰۰۰ و قرآن‌ها و جزوات قرآنی از شماره ۱ الی ۲۲۰۰۰ این کتابخانه مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته‌اند.

پیشینه پژوهش:

با بررسی‌های صورت گرفته چنین می‌توان نتیجه گرفت که اگر چه تاکنون مقالات متعددی در جهت معرفی این نفایس در مجلات و کتب معتبر همانند مجله دانشکده ادبیات، پیام بهارستان، نامه بهارستان، آینده،

نسخه‌پژوهی، مجموعه رسائل فارسی صورت گرفته است، اما امتیاز و تفاوت این مقاله با مقالات پیشینیان در این نکته است که مقالات قبلی و پیشینیان به صورت معرفی اجمالی و مختصر و انفرادی و یگانه در یک مقاله و به صورت پراکنده بوده و ما در این مقاله ۱۷ اثر فوق العاده نفیس و ارزشمند را از زوایای مختلف به صورت یکجا و قابل استناد ارائه و معرفی نموده و این مسأله مسبق به سابقه نیست و تاکنون در جایی منتشر نشده است.

اهمیت و ضرورت تحقیق:

معرفی و شناساندن نفایس کتابخانه آستان قدس رضوی امری بسیار ضروری و مهم می‌باشد زیرا این اقدام می‌تواند گامی در جهت صیانت از میراث مکتوب و همچنین کمک به ارتقا و تولید علم و دانش بنماید. بنابراین این مقاله می‌تواند گام مهمی در جهت سهولت دسترسی محققین و پژوهشگران در کمترین زمان به نفایس کتابخانه آستان قدس رضوی باشد.

پرسش‌های پژوهش:

قدیم‌ترین نسخه خطی کتابخانه آستان قدس در چه موضوعی و مربوط به چه بازه زمانی است؟
پیشینه تأسیس کتابخانه آستان قدس رضوی به چه زمانی بر می‌گردد؟
فراوانی نسخه‌های خطی این کتابخانه در موضوعات اول تا سوم مربوط به چه موضوعاتی است؟
آیا نفایس کتابخانه آستان قدس فقط اختصاص به کتب دینی و مذهبی دارد یا در موضوعات مختلف هستند؟
نقش کتابخانه آستان قدس در صیانت و احیاء میراث مکتوب چگونه است؟

معرفی نفایس:

قدیم‌ترین جزوه قرآنی ترقیمه دار گنجینه رضوی:

قدمت نخستین جزوات قرآنی خطی کتابخانه آستان قدس رضوی که دارای تاریخ کتابت و ترقیمه هستند به سال ۳۲۷ هجری قمری بر می‌گردد، زمانی که جزوات قرآنی بسیار نفیس و کهن خطی توسط کشواد بن املاس حکمران اصفهان طبق متن وقفنامه بر مشهد مولانا امام علی بن موسی الرضا (ع) وقف گردیده است. در حال حاضر سه جزوه قرآنی نفیس کشواد بن املاس به شماره‌های ۳۰۱۳، ۳۰۱۴، ۳۰۱۵ که شامل منتخبی از سوره‌های قرآن از سوره حمد تا سوره ناس می‌باشد در مرکز نسخ خطی این کتابخانه نگهداری می‌شوند.
این قرآن‌ها با صفحه بندی عمودی با خط کوفی دوره تکامل یازده سطر، دارای تزئینات فواصل آیات گوی زرین با تحریر مشکی، اعراب با نقاط شنگرفی، کاغذ حنایی، مرکب مشکی، اسامی سوره‌ها به زر و تحریر مشکی پیوست به ترنج در حاشیه و جلد ساغری می‌باشند. عبارت وقفنامه جزوه قرآنی کشواد بن املاس به شماره ۳۰۱۳

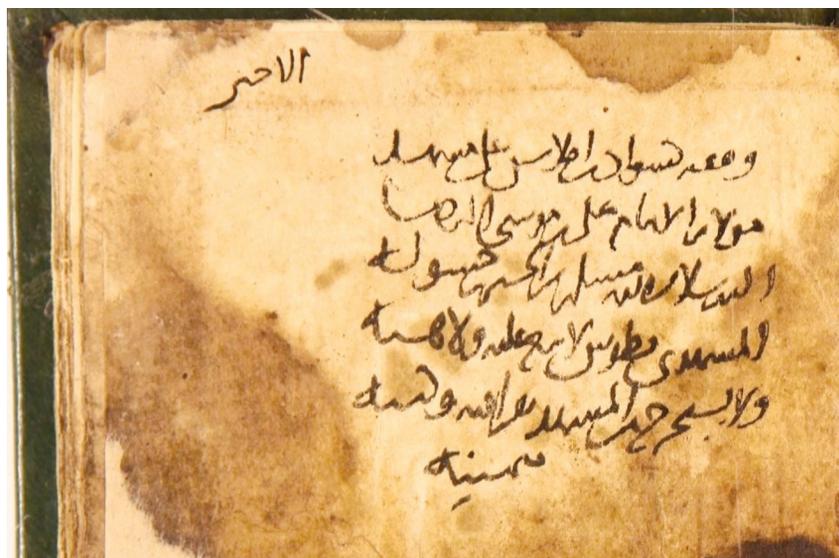
که در ظهر برگ اول به خط کوفی می‌باشد، چنین است: «... علی نفسی و علیهم بیعه و هبته فمن غیر او بَدَل
 فقد با بائمه و الله حسیبه و أشهدت الله بذلك علی نفسی و کفی بالله شهیدا و کتب باصبهان فی شهر رمضان
 سنة سبع و عشرين و ثلثمائة».

برگ آغاز جزوه قرآنی کشواد بن املاس شماره ۳۰۱۳

وقفنامه دیگر کشواد بن املاس در ظهر برگ آغاز جزوه قرآنی ۳۰۱۴ چنین آمده است: «وقفه کشواد بن املاس علی مشهد مولانا الامام علی بن موسی الرضا الیه (کذا) سلام الله مسلم بن الحسین بن حسوله المشهدی بطوس لایع علیه ولا هبه ولا یتخرج من المشهد بقرائنه و کتبه بيمينه»

برگ آغاز جزوه قرآنی کشواد بن املاس شماره ۳۰۱۴

قدیم ترین کتاب خطی ترقیمه دار:

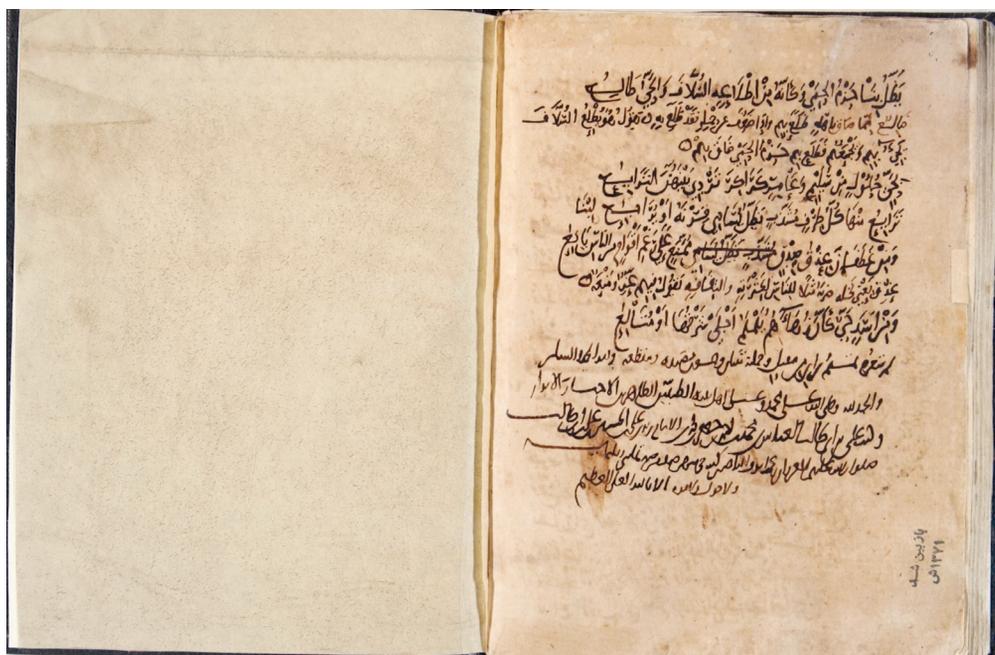
تمیم بن ابی بن مقبل بن عوف بن حنیف بن قتیبة بن العجلان از شاعران مخضرمین بوده که عصر جاهلیت و دوره اسلامی را درک کرده و مسلمان شد. وی از معمرین بوده که حدود صد و بیست سال زندگی کرده (ابن مقبل، ۱۴۱۶ق، ص ۵) و در سال ۲۵ هجری قمری وفات یافته است. (همان، ص ۱۶)

قدیم ترین کتاب خطی ترقیمه دار کتابخانه آستان قدس رضوی شرح دیوان تمیم بن مقبل می باشد. متن اصلی دیوان اشعار تمیم بن مقبل شامل قصاید و قطعات می باشد که محمد بن معلی ازدی بصری از رجال قرن چهارم هجری دیوان وی را شرح کرده است. نسخه خطی حاضر فقط شامل قصاید تمیم بن مقبل می باشد. عبارات متن اصلی با قلم جلی و شرح آن با قلم خفی توسط علی بن ابی طالب عباس بن محمد بن احمد بن جعفر بن محمد بن زید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب در صفر سال ۳۸۰ به خط نسخ کهن در ۱۱۲ برگ بر روی کاغذ حنایی کتابت شده است. کاتب در ضبط عبارات و واژگان دقت نظر داشته و به ندرت واژه ای را اشتباه کتابت کرده است. عبارات متن مشکول و معرب می باشند. نسخه از ابتدا افتادگی دارد و با شرح این بیت آغاز می شود:

ألا نادیا ربعی کبیشه باللوی بحاجة محزون وإن لم تُنادیا

با تطبیق این بیت با دیوان چاپ شده تمیم بن مقبل دریافتیم که بیت مذکور شرح یکی از قصاید دیوان تمیم

بن مقبل و مربوط به انتهای نسخه بوده و با قافیه ی می باشد (ابن مقبل، ۱۴۱۶ق، ص ۲۸۴). ترقیمه کاتب در انتهای نسخه چنین می باشد: «و کتب علی بن ابی طالب العباس محمد بن احمد بن جعفر بن محمد بن الامام زید بن علی بن الحسين بن علی بن ابی طالب صلوات الله علیه ... کتبه فی شهر صفر سنة ثمانین و ثلاثمائة و لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظیم»، اوراق نسخه حاضر بعضا جا به جا صحافی گردیده اند. نسخه حاضر به قافیه حرف (ع) ختم گردیده است. جلد نسخه تیماج مشکی طرح دار، اندازه ۲۰×۱۴/۵، قطع آن خستی و تعداد اوراق ۱۱۲ برگ می باشد. این نسخه به شماره ۱۱۹۷۱ در این کتابخانه نگهداری می شود.

برگ آخر نسخه خطی شرح دیوان تمیم بن مقبل کتابت ۳۸۰ق

اولین ها در ایران:

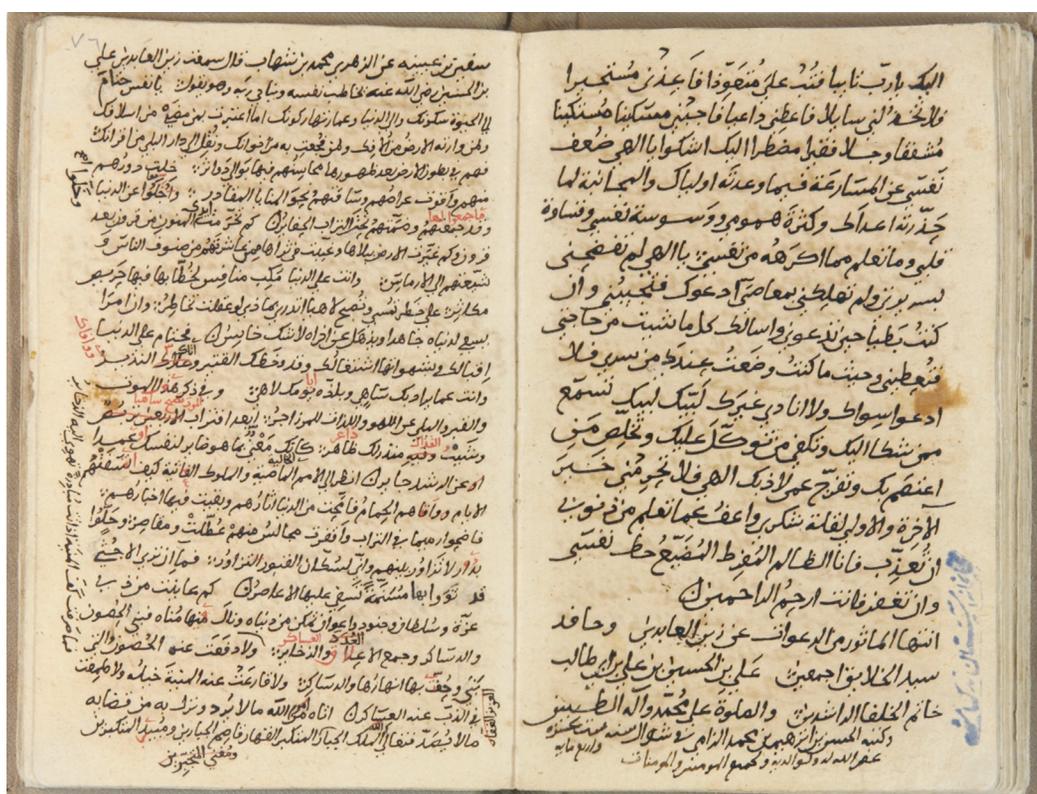
در این کتابخانه نسخه های خطی نفیس و ارزشمندی وجود دارد که به لحاظ قدمت و کهن بودن در جایگاه وردیف اول یک اثر در بین کتابخانه های ایران قرار می گیرند. صحیفه سجادیه که آن را زبور آل محمد (ص) نام داده اند در بردارنده نیایش های زینت عبادت کنندگان، امام سجاد (ع) است. پس از قرآن و نهج البلاغه، می توان این کتاب را سومین منبع و سرچشمه معارف والای اسلامی و جلوه گاه کامل رمز و راز عبودیت دانست.

الف- صحیفه سجادیه:

از این کتاب ارزشمند تعداد ۴۱۵ نسخه خطی در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می شود. کهن ترین نسخه خطی صحیفه سجادیه در کتابخانه های ایران در مرکز نسخ خطی گنجینه رضوی نگهداری می شود. (صدرایی خویی، ۱۳۸۲، ص ۷۵) این نسخه بنا بر سندی که در اول آن موجود است به روایت ابوبکر محمد بن

علی کرمانی و شامل ۳۸ دعاء از مجموع ۵۴ دعا می باشد. نسخه مذکور به خط نسخ کهن توسط حسن بن ابراهیم بن محمد الزّامی در شوال سال ۴۱۶ کتابت شده است. این نسخه ضمن یک مجموعه خطی شامل پنج رساله به شماره ۱۲۴۰۵ با کاغذ حنایی و ابعاد ۱۷/۵×۱۱/۵ با جلد مقوا و رویه پارچه در ۱۰۱ برگ کتابت شده است. ترقیمه کاتب در انتهای نسخه چنین است: «و کتبه الحسن بن ابرهیم (کذا) بن محمد الزّامی فی شوال سنه ست عشره و اربع مایه غفر الله له و لوالدیه و لجميع المؤمنین و المؤمنات» نسخه مذکور توسط کاظم مدیر شانه چی در سال ۱۳۷۱ هجری شمسی تصحیح و توسط بنیاد پژوهشهای اسلامی منتشر شده است. (همان، صص ۸۱-۸۵) همچنین این نسخه با توجه به نفاست و قدمت و اهمیت آن به صورت نسخه برگردان یا فاکسی میله با مقدمه احمد مهدوی دامغانی و سید محمد حسین حکیم توسط انتشارات میراث مکتوب در سال ۱۳۹۹ چاپ شده است.

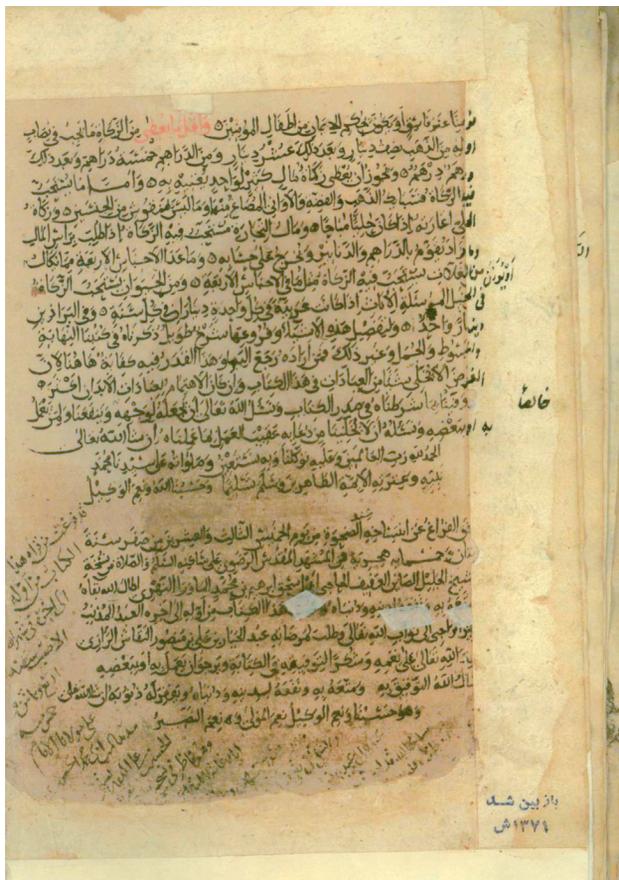
برگ آخر نسخه خطی صحیفه سجاده کتابت ۴۱۶ ق

ب: مصباح المتعهد و سلاح المتعبد

مصباح المتعهد و سلاح المتعبد از کتب جامع، ارزشمند، مشهور و معتبر در موضوع ادعیه می باشد که مؤلف آن شیخ طوسی از محدثین برجسته قرن چهارم و پنجم هجری است. بسیاری از ادعیه مشهور مانند زیارت عاشورا، دعای عرفه، زیارت جامعه کبیره برگرفته از این کتاب است. کتاب مذکور مورد استناد سید بن طاووس در قرن هشتم، کفعمی در قرن نهم، شیخ عباس قمی در عصر حاضر قرار گرفته است. (تک فلاح، حجتی، ۱۴۰۱، صص ۲۶۲-۲۶۳)

کهن‌ترین نسخه خطی **مصباح المتجهد** در کتابخانه‌های ایران در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود. این نسخه بسیار نفیس ۴۲ سال پس از وفات مؤلف یعنی شیخ طوسی توسط عبدالجبار بن علی بن منصور نقاش رازی در ظهر پنج‌شنبه ۲۳ صفر سال ۵۰۲ در مشهد مقدس از روی نسخه معاصرش شیخ ابواسحاق ابراهیم بن محمد ماوآءالنهری به خط نسخ ۲۴ سطری با ابعاد ۱۵×۲۴ استنساخ شده است. ترقیمه کاتب در انتهای نسخه چنین کتابت شده است: «و اتفق الفراغ عن انتساخه الضحوة من يوم الخميس الثالث والعشرين من صفر سنة اثنان و خمسةائة هجرية في المشهد المقدس الرضوي على ساكنه السلم (كذا) و الصلاة من نسخة شيخ الجليل الصابن ... عبدالجبار بن علی بن منصور النقاش الرازی ... ان شاء الله تعالی و هو حسبنا و نعم الوکیل نعم المولی و نعم النصیر» برگ اول نسخه دارای چند یادداشت از جمله دو یادداشت اجازه و برگ آخر نسخه نیز دارای یادداشت مقابله به تاریخ ۵۸۴ هجری قمری می‌باشد که کمی مخدوش شده است. این نسخه در اردیبهشت ۱۳۳۹ توسط حاج شیخ محمدکاظم مدیر شانه چی وقف کتابخانه آستان قدس رضوی شده و هم‌اکنون به شماره ۸۸۲۲ در این کتابخانه نگهداری می‌شود. نسخه خطی مذکور به خاطر قدمت و صحت مطالب آن در تصحیح این اثر که توسط مؤسسه فقه الشیعه صورت گرفته یکی از نسخه‌های مورد استفاده مصحح بوده است. (مروارید، علی اصغر، بیدار، ابوزر، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۸۶۲)

برگ آخر نسخه خطی **مصباح المتجهد**

منحصرها در ایران:

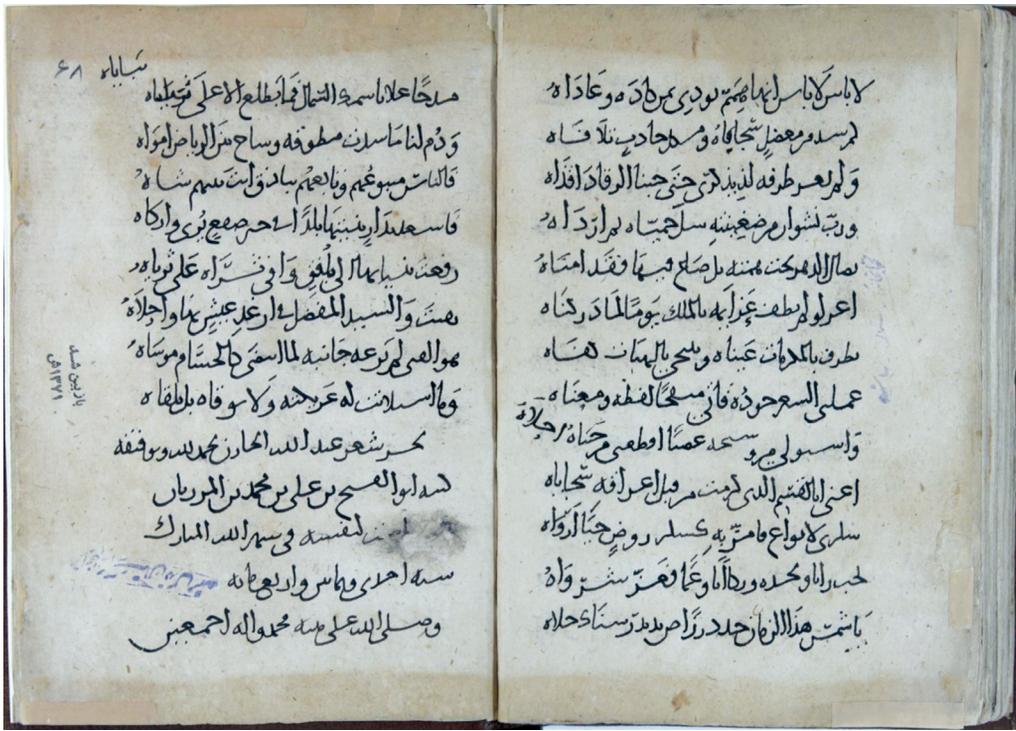
از دیگر نفایس خطی این کتابخانه وجود آثاری است که در کتابخانه‌های ایران منحصر و یگانه هستند و نسخه دومی از آن وجود ندارد. آثار منحصر از ارزش و اعتبار و اهمیت بسیار بالایی برخوردار هستند. این آثار با توجه به این که نسخه تنها و یگانه هستند بدین لحاظ به عنوان نسخه اصل بوده و مرجعیت علمی یک اثر را شامل می‌شوند. معمولاً تمام پژوهشهایی که راجع به آن اثر صورت می‌گیرد تنها بر اساس همین یک نسخه خطی صورت می‌گیرد، بنابراین کتابخانه‌هایی که دارای آثار منحصر می‌باشند از ارزش و اعتبار بالایی برخوردار هستند.

الف- دیوان خازن اصفهانی:

یکی از آثار منحصر و منفرد خطی ارزشمند که در گنجینه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود دیوان خازن اصفهانی می‌باشد. ابومحمد عبدالله بن احمد خازن شاعری توانا بوده و از استعداد ذاتی و حسن خدادادی و اطلاع بر شعر و نثر عرب برخوردار بوده است. از ویژگیهای اشعار او می‌توان به وجود صنایع مختلف شعری و تلمیح و تضمین و اشارات فراوان به آیات و اشعار و امثال و اقوال عرب در شعر او اشاره نمود. اشعار او دارای حسن مطلع و حسن مقطع می‌باشد. او تحت تأثیر دو شاعر بزرگ ادبیات عرب بُحتری و ابوتَمّام طایی بوده است. (خازن، عبدالله، ۱۳۹۴، صص چهارده - نوزده)

نسخه بسیار نفیس خطی دیوان خازن اصفهانی شامل سی و نه قصیده بلند و کوتاه است که به ترتیب حروف قوافی تنظیم و نگارش یافته است. کاتب نسخه ابوالفتح بن علی بن محمد بن المرزبان مردی ادیب بوده که این نسخه را در سال ۴۸۱ هجری قمری کتابت کرده است. ترقیمه کاتب در انتهای نسخه با این عبارات می‌باشد: «کتبه ابوالفتح بن علی بن محمد بن المرزبان ... لِنَفْسِهِ فِي شَهْرِ اللَّهِ الْمُبَارَكِ سَنَةِ اِحْدَى وَ ثَمَانِينَ وَ اَرْبَعِمِائَةٍ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ اَجْمَعِينَ»، نسخه حاضر به خط نسخ و دارای ۶۸ برگ می‌باشد. تعداد سطور نسخه ۱۳ و ۱۸ سطر می‌باشد. یادداشتی از دکتر رجایی بخارایی در ظهر برگ اول در توصیف کتاب به تاریخ ۲۳ بهمن ۱۳۴۸ مشاهده می‌شود. نسخه مذکور هم اکنون به شماره ۱۱۹۶۹ در این کتابخانه نگهداری می‌شود. این نسخه به لحاظ منحصر بودن در کتابخانه‌های ایران با مقدمه، تصحیح و تحقیق احمد مهدوی دامغانی توسط انتشارات میراث مکتوب در سال ۱۳۹۴ به صورت نسخه برگردان یا فاکسی میله منتشر شده است.

برگ آخر دیوان خازن اصفهانی

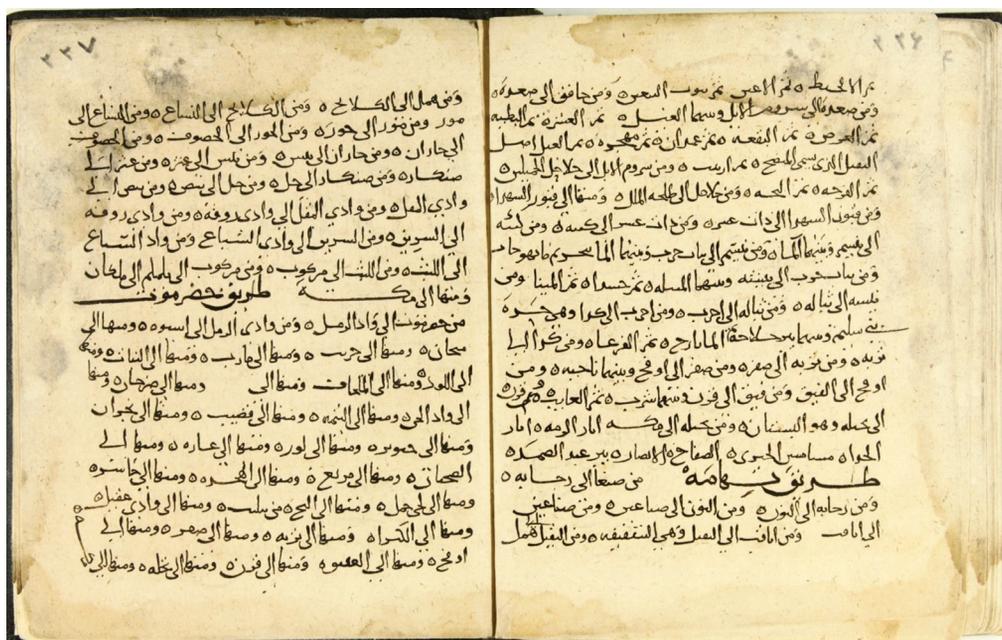
ب- المناسک و اماکن طرق الحج

یکی دیگر از نسخه‌های خطی منحصر و بی نظیر در جهان که در گنجینه رضوی نگهداری می‌شود کتاب المناسک و اماکن طرق الحج می‌باشد. درانتساب مؤلف این کتاب بحث و اختلاف نظر است و تألیف آن به چندین نفر نسبت داده شده است، اما به توجه به بررسی‌های صورت گرفته و قراین و نظایری همانند تشابه عبارات این کتاب با منابع دیگری که از حربی نقل قول کرده‌اند، سبک و سیاق عبارات به کار رفته در کتاب، زمان تألیف این کتاب، راویان این کتاب که از مشایخ حربی بوده‌اند، تطبیق این اثر با کتاب دیگر حربی یعنی غریب الحدیث می‌توان به طور قطع چنین نتیجه گرفت که این کتاب تألیف ابواسحاق ابراهیم بن اسحاق حربی می‌باشد. (حربی، ۱۳۸۹ق، صص ۲۶۸-۲۶۹)

عنوان کتاب نشان‌دهنده موضوع کتاب است که بحث مناسک و اماکن راه‌های حج می‌باشد. این کتاب به زبان عربی تألیف شده است. عناوین کتاب و اسامی مکان‌ها به قلم درشت تر از متن اصلی کتابت شده است. نسخه از آغاز افتادگی دارد و با یک صفحه اختلاف از «طریق لینه» آغاز می‌شود و به مبحث «تسمیه البرد من الکوفة علی الجادة» پایان می‌پذیرد. نسخه به خط بین خط کوفی و نسخ کهن در قرن ششم هجری بر روی کاغذ حنایی بغدادی در ۱۱۶ برگ ۱۹ سطری در قطع وزیری با ابعاد ۲۳×۱۸ با جلد تیماج مشکی کتابت شده است. در ظهر برگ اول و صفحه آخر یک مهر مدور با رقم «... عبده حسن بن علی بن عبدالعالی ۹۵۷...» و همچنین یادداشتی در برگ اول به خط شیخ بهایی با عبارت «هو انتقل الی» و همچنین شعری در کنار آن از

امام شافعی با مطلع «یا را کبا قف بالمحصب من منی / و اهتف بقاطن خیفها و الناهض» در شش بیت مشاهده می‌شود که نشان دهنده این است که این نسخه نفیس مدتی در تملک شیخ بهایی بوده است. همچنین در پایان نسخه به خط تعلیق چنین نوشته شده است «من عواری الزمن (کذا) علی ید اضعف عباد الله [استاد امیرعلی نقاش] فی تاریخ غره محرم الحرام سنه ۸۹۹». نسخه مذکور در فهرست کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی توسط مرحوم گلچین معانی با عنوان راه‌هایی که به مدینه منتهی می‌شود شناسانده شده و هم اکنون این نسخه به شماره ۵۷۵۱ در این کتابخانه نگهداری می‌شود. (گلچین معانی، ۱۳۵۰، ۴۷۶) نسخه در سال ۱۳۱۷ هجری شمسی توسط تقی مدرس رضوی تسلیم کتابخانه آستان قدس رضوی گردیده است. این کتاب با توجه به منحصر بودن آن در جهان بر اساس نسخه خطی کتابخانه آستان قدس توسط حمد الجاسر در سال ۱۳۸۹ هجری قمری در ریاض توسط انتشارات دارالایمامه تصحیح و منتشر شده است.

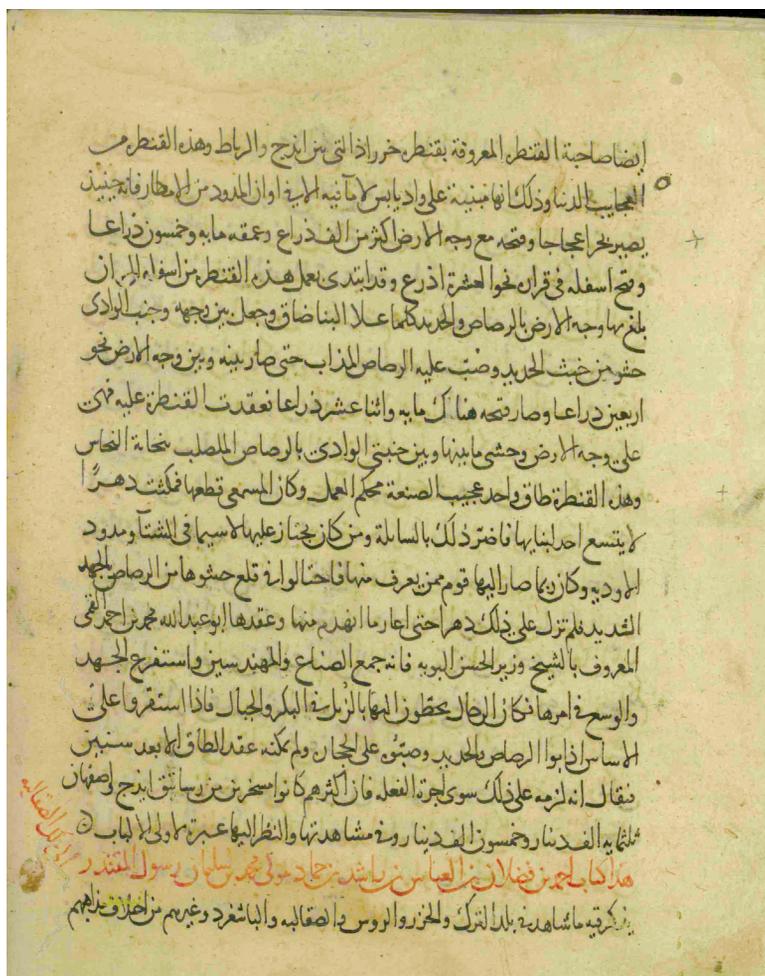
ج- سفرنامه ابن فضلان:

احمد بن فضلان بن عباس بن راشد بن حماد یکی از سیاحان تاریخ تمدن اسلامی است. سفرنامه ابن فضلان که مشاهدات عینی ابن فضلان در سالهای ۳۰۹ و ۳۱۰ هجری قمری می‌باشد رساله‌ای است سیاسی اجتماعی و فرهنگی حاصل مشاهدات سفیر دربار خلافت عباسی که به نمایندگی از خلیفه عازم سرزمین روس‌ها گردید. این رساله تصویری خوب و زنده از مردم سرزمین‌های آسیای مرکزی و شمال خزر و در نوع خود بی نظیر است. این سفر از بغداد شروع شده و بعد از پیمودن مسیرهایی به ماوراءالنهر تا نزدیکی مسکو پیش رفته و با بازگشت به بغداد پایان یافته است. (احمدی، گلجان، یلفانی، ۱۴۰۰، صص ۱۲-۱۳)

تنها نسخه خطی این سفرنامه در جهان در کتابخانه آستان قدس رضوی ضمن مجموعه‌ای در به شماره ۵۲۲۹ نگهداری می‌شود. این سفرنامه در میان برگ‌های ۱۹۶ الی ۲۱۲ این مجموعه که شامل چهار رساله است کتابت

شده است. محتویات این مجموعه دو رساله از ابودلف همراه با اخبار البلدان احمد بن محمد بن اسحاق همدانی می باشد، نسخه حاضر با این عبارت آغاز شده: قال احمد بن فضلان لما وصل كتاب الحسن بن بطوار ملك الصقالبه الى امير المؤمنين و با این عبارت خانمه پذیرفته است: و له يذعن الملوک الذين يصفنونه. از دیگر مشخصات این نسخه نفیس می توان به این موارد اشاره نمود: نسخه حاضر دارای ۲۱۲ برگ به خط نسخ ۱۹ سطری می باشد که در قرن ششم هجری بر روی کاغذ حنایی کتابت شده و دارای عناوین به شنگرف می باشد. نسخه حاضر توسط ابن خاتون عاملی در سال ۱۰۶۷ هجری قمری وقف کتابخانه آستان قدس رضوی شده است. این رساله با تحقیق دکتر سامی الدهان عضو مجمع علمی عربی در دمشق در ۱۳۷۹ هجری قمری بر اساس نسخه کتابخانه آستان قدس رضوی تصحیح و تحقیق و منتشر شده است. همچنین متن مذکور در سال ۱۳۴۵ هجری شمسی توسط ابوالفضل طباطبایی به زبان فارسی ترجمه و منتشر شده است. افزون بر آن سفرنامه ابن فضلان به خاطر نفاست و ارزش آن به زبان های مختلف روسی و آلمانی توسط مترجمین خارجی ترجمه و منتشر شده است.

برگ آغاز سفرنامه ابن فضلان شماره ۵۲۲۹

دستخط علما:

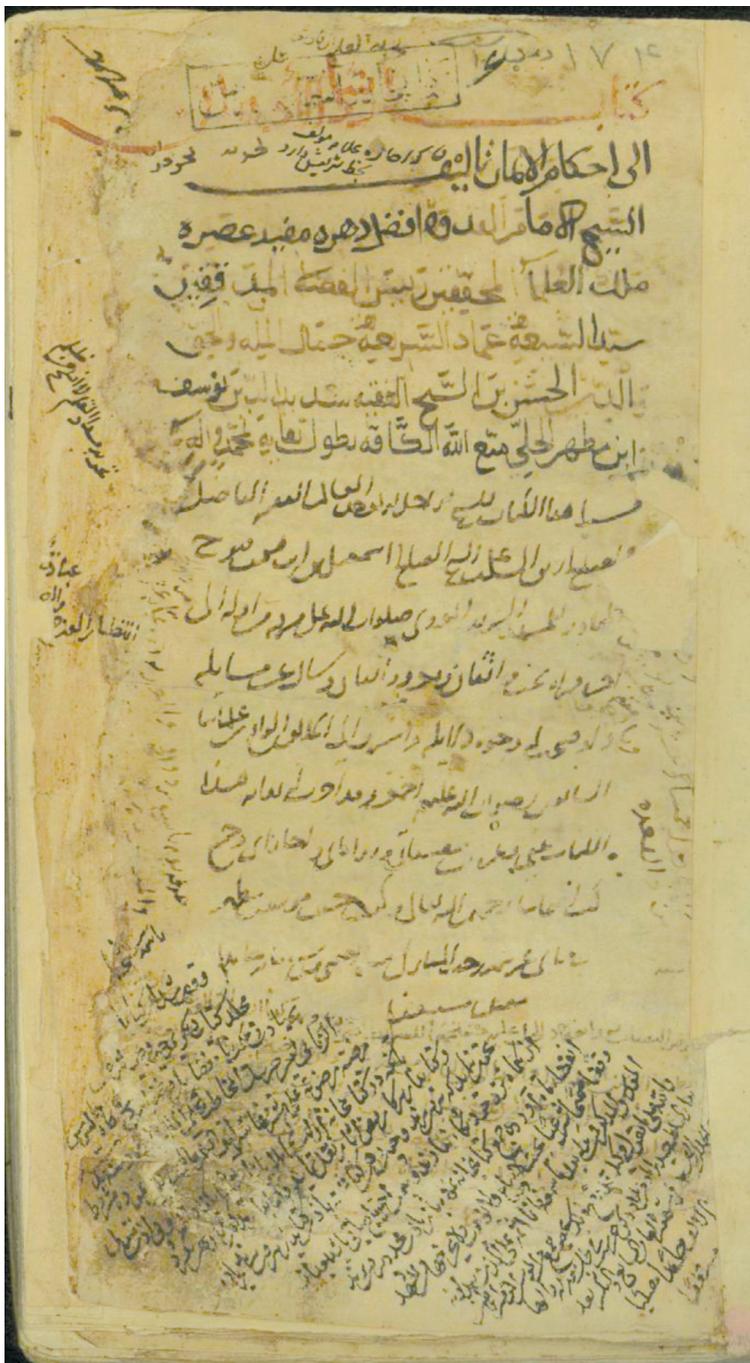
در مرکز نسخ خطی کتابخانه آستان قدس رضوی دستخط و یادداشت‌های متعددی از علما، فقها، محدثین و بزرگان شیعه در ظهر برگ اول و یا آخر نسخه‌های خطی وجود دارد که از اهمیت و اعتبار بسیار بالایی برخوردار هستند. از جمله این دستخط‌های ارزشمند می‌توان به دستخط‌های علامه حلّی، فخرالمحققین حلّی، شهید ثانی، شیخ بهایی، میرداماد، علامه مجلسی، محقق کرکی، کفعمی و قاضی سعید قمی اشاره نمود.

الف- ارشاد الاذهان الی احکام الایمان:

یکی از نسخه‌های نفیس و ارزشمند که دارای یادداشت بسیار نفیس و کهن از علامه حلّی می‌باشد نسخه خطی ارشاد الاذهان به شماره ۲۲۲۲ می‌باشد. علت نفاست این نسخه کهن و قدیمی وجود یادداشت و دستخط علامه حلّی مبنی بر اجازه وی به زین الدین علی بن اسماعیل بن ابراهیم بن فتوح از شاگردان برجسته اش در دوازدهم رجب سال ۷۰۱ می‌باشد. متن دستخط و یادداشت علامه حلّی خطاب به شاگردش بدین قرار می‌باشد: «قرأ هذا الكتاب الشيخ الاجل الاوحد العالم الفقيه الفاضل والصالح لی زین المسلمین علی بن الشیخ الصالح اسماعیل بن ابراهیم بن فتوح المجاور للمشهد الشریف الغروی صلوات الله علی مشرفه من أوله إلى آخره قراءة بحث و اتقان و معرفة و ايقان و سأل عن مسائله و أوضحت له وجوه دلائله و أشرت الی الخلاف الواقع من علمائنا السابقین رضوان الله علیهم اجمعین و قد أجزت له رواية هذا الكتاب عنی و غیره من مصنفاتی و روایاتی و اجازاتی و جمیع کتب اصحابنا رحمهم الله تعالی. و کتب حسن بن یوسف بن مطهر فی ثانی عشر شهر رجب المبارک سنة احدى و سبعمائة حامدا مصليا مستغفرا».

یادداشت مذکور نشان دهنده این است که کاتب که از شاگردان علامه حلّی بوده بعد از کتابت نسخه، آن را بر استادش علامه حلّی قرائت نموده و علامه حلّی مطالب و محتوای آن را تأیید نموده است، بنابراین می‌توان چنین نتیجه گرفت این نسخه قدیمترین و صحیح‌ترین و معتبرترین نسخه خطی ارشاد الاذهان در بین کتابخانه‌های ایران می‌باشد و به همین خاطر نسخه مورد بحث در تصحیح و تحقیقی که توسط جامعه مدرسین حوزه علمیه قم و مؤسسه نشر اسلامی در سال ۱۴۱۰ منتشر شده مورد استفاده مصحح محترم قرار گرفته است.

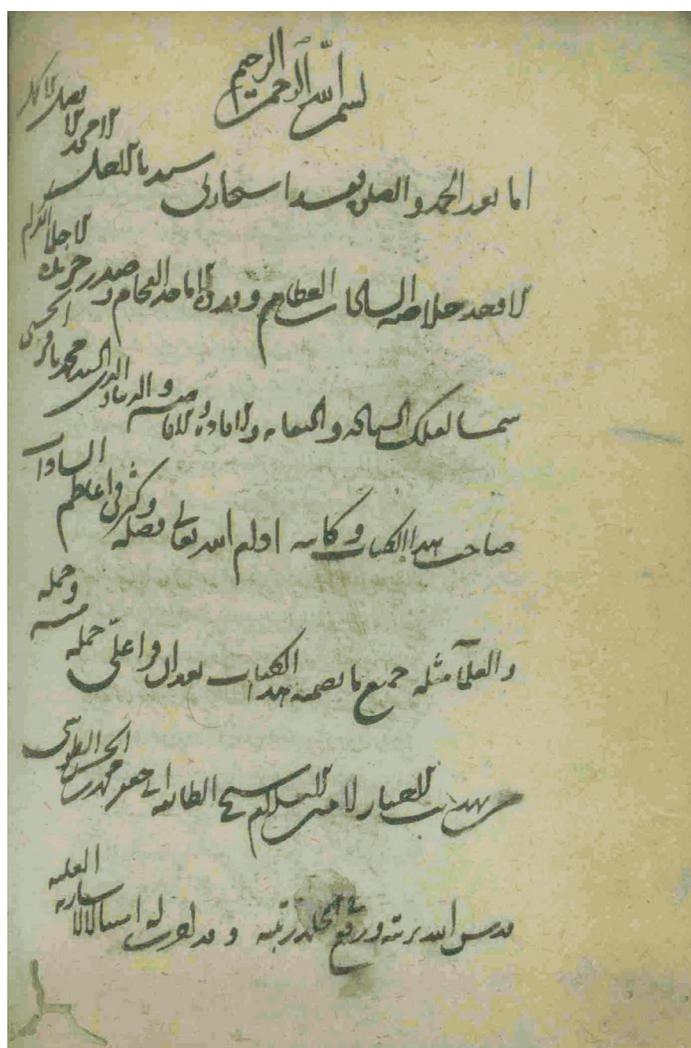

ب- الاربعون حدیثا:

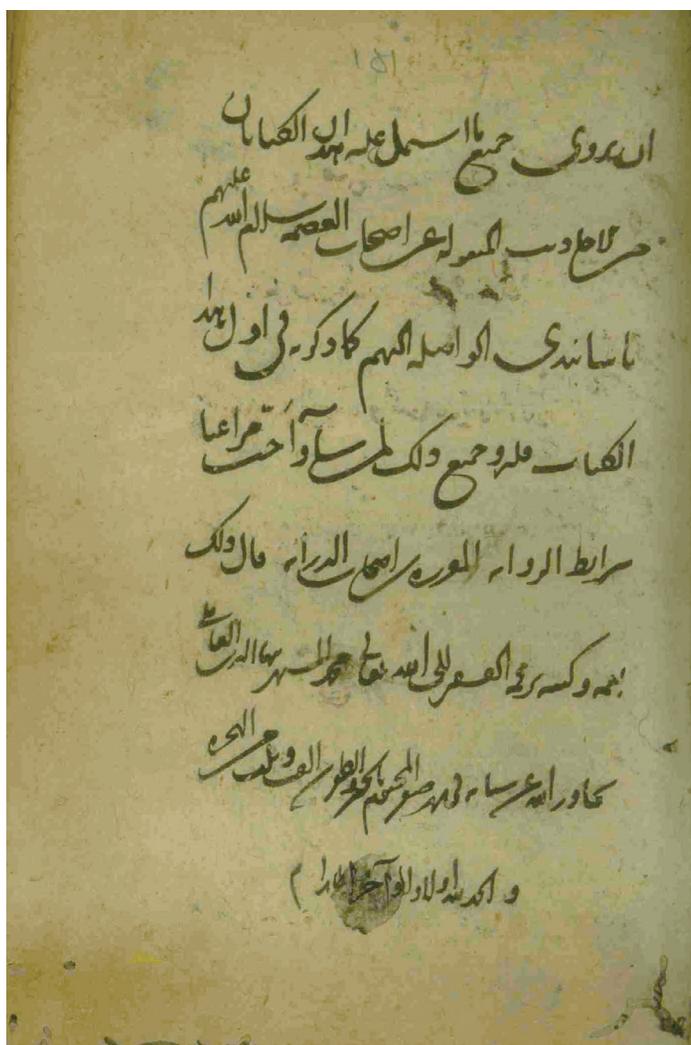
نسخه نفیس دیگر گنجینه رضوی که دستخط و اجازه شیخ بهاء‌الدین محمد بن حسین بن عبدالصمد حارثی عاملی (شیخ بهایی) به سید محمدباقر حسینی معروف به میرداماد در صفر ۱۰۰۳ را شامل است کتاب الاربعون حدیثا شیخ بهایی است که توسط میرداماد کتابت شده است. این نسخه به شماره ۱۸۱۹۷ در این کتابخانه نگهداری می‌شود. یادداشت و دستخط شیخ بهایی خطاب به میرداماد در دو صفحه این نسخه با این

عبارات كتابت شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم. اما بعد الحمد والصلاة فقد استجازني سيدنا الاجل الامجد الافضل الاكمل الاوحد خلاصة السادات العظام و قدوة الاما جد الفخام و صدر جريدة الاجلاء الكرام شمسا لفلک السيادة والنقابة والافادة والافاضة والدنيا و الدين محمد باقر الحسيني صاحب هذا الكتاب و كاتبه ادامہ الله تعالي فضله و كثر في اعظام السادات و العلماء مثله جميع ما تضمنه هذا الكتاب بعد ان قرأ علي جملة منه و جملة من تهذيب الاخبار لامين الاسلام شيخ الطائفة ابي جعفر محمد بن الحسن الطوسي قدس الله تربته و رفع في الخلد رتبته و قد اجزت له امتثالا لاشارته العلية أن يروي جميع ما اشتمل عليه هذان الكتابان من الاحاديث المنقولة له عن اصحاب العصمة سلام الله عليهم باسانيدي الواصلة اليهم كما ذكرته في اول هذا الكتاب فله و جميع ذلك لمن شاء و احب مراعيًا شرايط الرواية المقررة من اصحاب الدراية قال ذلك بفهمه و كتبه برقمه الفقير الي الله تعالي محمد المشتهر ببهاء الدين العاملي تجاوز الله عن سيئاته في شهر صفر المختوم بالخير و الظفر سنة الف و ثلاث من الهجرة و الحمد لله اولًا و آخرًا و ظاهرًا».

اجازه شيخ بهایی به میرداماد صفر ۱۰۰۳

اجازه شیخ بهایی به میرداماد صفر ۱۰۰۳

خط مؤلف:

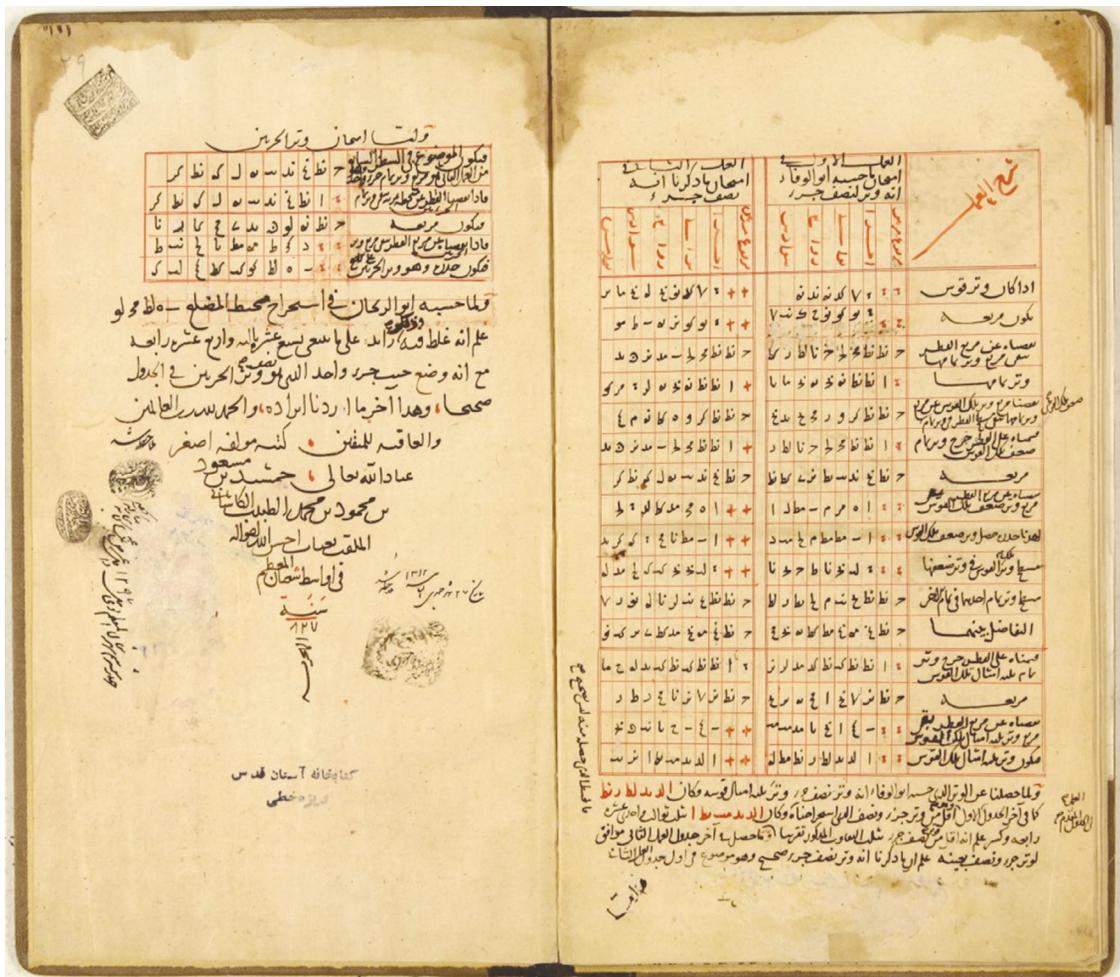
الف- رساله محیطیه

غیاث الدین جمشید کاشانی در سال ۷۹۰ هجری قمری در کاشان متولد شد و صاحب آثاری همانند رساله کمالیه یا سلم السماء، رساله اسکندری، زیج خاقانی، شرح آلات رصد، تلخیص المفتاح، مفتاح الحساب (کاشانی، غیاث الدین، ۱۳۹۱، صص ۹-۱۱) بوده است. او برجسته‌ترین ریاضی دان عصر خود بوده است. (همان، ص ۱۹)

رساله محیطیه از مهم‌ترین آثار غیاث الدین کاشانی می‌باشد که در اواسط ماه شعبان ۸۲۷ آن را به پایان رسانده است. این رساله به زبان عربی در علم ریاضیات است. نسخه کتابخانه آستان قدس نسخه اصل بوده و به خط

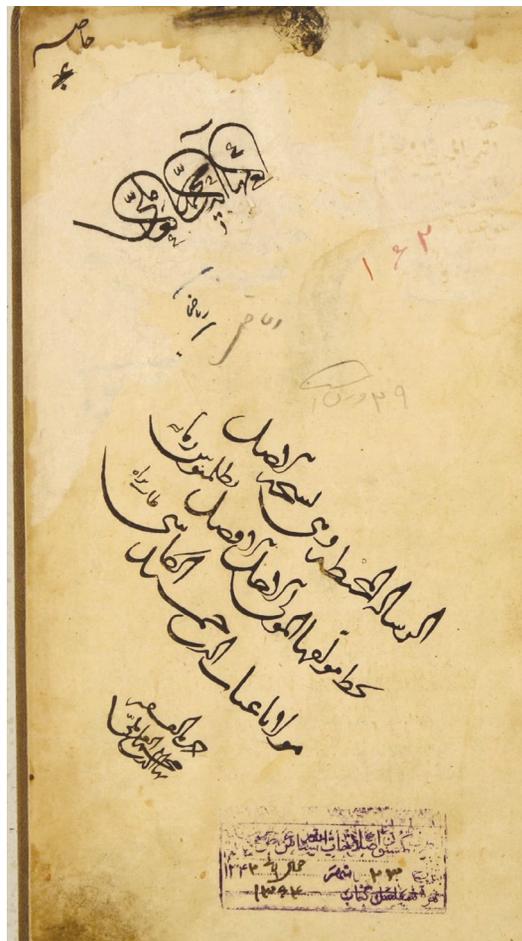

نسخ ۲۹ سطری در ۲۹ برگ بر روی کاغذ آهار مهره توسط مؤلف کتابت شده و به همین خاطر برای مصححین و پژوهشگران از اعتبار و اهمیت بالایی برخوردار است. ترقیمه مؤلف در آخر نسخه با این عبارات می باشد: «کتابه مؤلفه اصغر عباد الله تعالی جمشید بن محمود بن محمد الطیب الکاشانی الملقب بغیاث احسن الله احواله فی اواسط شعبان المعظم سنه ۸۲۷ الهجریه» جلد نسخه پارچه ای با عطف چرمی، جداول و اشکال اوراق به شنگرف، دارای یادداشت، مهرهای تملک و عرض دید در ظهر برگ اول و انجامه نسخه می باشد.

نسخه مذکور دارای دو یادداشت مهم و ارزشمند از شیخ بهایی با عبارت الرسالة المحیطیه و هی نسخه الاصل بخط مؤلفها المولی الاجل الافضل بطلمیوس زمانه مولانا غیاث الدین جمشید الکاشانی طاب ثراه حرره الفقیر بهاء الدین محمد العاملی در ظهر برگ اول نسخه مشاهده می شود. همچنین دارای یادداشت دیگری از شیخ بهایی با رقم انتقل الی و انا العبد بهاء الدین محمد العاملی می باشد که نشان دهنده این است که این نسخه در تملک شیخ بهایی بوده است.

ب- شرح الالفیه:

یکی از نسخه‌های نفیس دیگر گنجینه رضوی که خط مؤلف است نسخه خطی شرح الالفیه شهید اول (۷۳۴-۷۸۶ق) در موضوع فقه و مشتمل بر احکام فقهی می‌باشد که توسط حسین بن عبدالصمد حارثی عاملی (۹۱۸-۹۸۴ق) (پدر شیخ بهایی) به رشته نگارش درآمده است. مؤلف، این اثر را در سال ۹۸۱ هجری قمری در شرح الالفیه شهید اول تألیف کرده است. قدیم‌ترین و کهنترین نسخه خطی این اثر در کتابخانه‌های ایران که نسخه اصل و اساس و خط مؤلف است در گنجینه رضوی به شماره ۲۴۸۲ نگهداری می‌شود.

شرح حاضر، شرح مزجی توضیحی مختصر با اشاره به ادله می‌باشد که در هرات تألیف شده است. نسخه خطی حاضر به خط نسخ ۲۱ سطری در ۱۰۸ برگ کتابت شده است. ترقیمه حسین بن عبدالصمد حارثی عاملی (مؤلف و کاتب) در ظهر برگ آخر نسخه چنین می‌باشد: «و اتفق الفراغ من مشقه مشقه کلفه و تألیفه فی اواخر الشهر الاول من السنة الاولى من العشر التاسع بعد التسعمین (کذا) من هجرة سيد المرسلین صلوات الله علیه و آله المعصومین علی ید مؤلفه الفقیر الی رحمة ربه الغنی حسین بن عبدالصمد الحارثی اصلح الله احواله و حقق اماله بمحروسته»، نسخه حاضر توسط امیرجبرئیل در سال ۱۰۳۷ هجری قمری وقف کتابخانه آستان قدس رضوی گردیده است.

برگ آخر نسخه خطی شرح الفیه خط حسین بن عبدالصمد عاملی (پدر شیخ بهایی)

خط هنرمندان

الف - اربعین جامی:

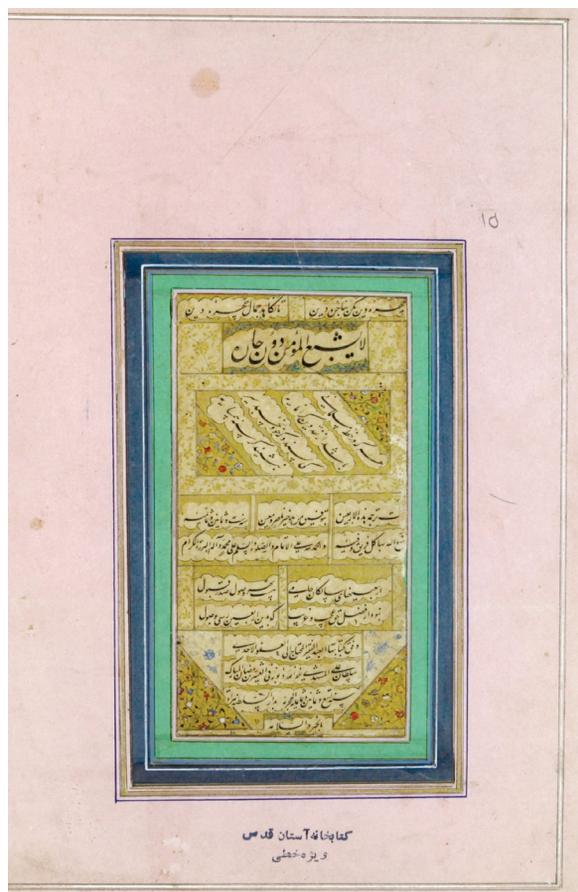
یکی از نسخه‌های بسیار نفیس که به خط سلطان علی مشهدی از خوشنویسان مشهور دوره تیموری به نگارش درآمده است، اربعین جامی می‌باشد. این اثر که دربرگیرنده دیباچه ای کوتاه با چهل حدیث مختصر و موجز از پیامبر گرامی اسلام (ص) با عبارات منظوم و برگردان آن به فارسی می‌باشد در سال ۸۸۶ هجری قمری توسط نورالدین عبدالرحمن جامی از شاعران معروف قرن نهم هجری سروده شده است.

سلطان علی مشهدی از شاعران معروف زبان و ادب فارسی بوده که در سال ۸۴۱ در مشهد متولد و از کودکی به خوشنویسی علاقه مند بوده و به زودی به شهرت دست یافت. او در سال ۸۶۵ به دعوت سلطان ابوسعید گورکانی به هرات رفت از القاب او می‌توان به کاتب السلطان، قبله الکتاب، زبده الکتاب و سلطان الخطاطین اشاره نمود. پس از درگذشت سلطان ابوسعید، در دربار سلطان حسین میرزابایقرا به کتابت مشغول گردید و پیوسته

ملازم و کاتب آن امیر بود. وی در خط نستعلیق مهارت داشت و شاگرد اظهر بود و از شاگردان او به سلطان محمد خندان می‌توان اشاره نمود. وی سرانجام در سال ۹۲۶ هجری قمری رخت از این جهان فانی بریست. (جامی، عبدالرحمن، ۱۳۷۱، صص ۲۳-۲۴)

نسخه مذکور توسط نظام الدین سلطان علی مشهدی از شاعران معروف و مشهور دوره تیموری به طرز بسیار زیبایی به خط نستعلیق در بیستم رمضان سال ۸۸۹ در دارالسلطنه هرات کتابت شده است. احادیث عربی به قلم نستعلیق جلی به شیوه دفتری و عبارات منظوم فارسی به خط نستعلیق شکسته خفی به صورت چلیپایی کتابت شده‌اند. صفحه افتتاح دارای سرلوح منقش و الوان با گل و برگ و کتیبه مستطیلی دارای یک ترنج در وسط، اوراق جدول بندی به لاجورد، سرخی، تحریر به مشکی، کمند به سفیدآب و مشکی، کاغذ نسخه الوان، جلد روغنی با گل و برگ در وسط و حواشی باریک و پهن گل و برگ و زنجیره ای، دارای ۹ برگ با ابعاد ۳۰×۲۰ می‌باشد. ترقیمه کاتب در انتهای نسخه به این صورت است: «وفق بکتابتها العبد الفقیر المحتاج الی العفو الاحدی سلطان علی المشهدی غفر الله ذنوبه فی العشرین رمضان المبارک سنه تسع و ثمانین و ثمانمائه بدارالسلطنه هراه (کذا) بالخیر و السلامه» این نسخه به شماره ۱۰۲۴۲ در گنجینه رضوی نگهداری می‌شود. نسخه مذکور به لحاظ تاریخ کتابت چهارمین نسخه خطی از این اثر در بین کتابخانه‌های ایران می‌باشد. (درایتی، مصطفی، ج ۱، ص ۲۷۶)

ب- مناجاتنامه حضرت علی (ع):

دیگر نسخه نفیس این کتابخانه کتاب مناجات نامه حضرت علی (ع) است که توسط میرعلی هروی به خط نستعلیق بسیار زیبا و استادانه کتابت شده است. میرعلی هروی در نیمه دوم قرن نهم هجری در خانواده ای از سادات حسینی دیده به جهان گشود. او پس از تولد به تحصیل کمال و کسب دانش پرداخت (ص ۱۳) میرعلی هروی که در هرات، مشهد و بخارا زندگی می کرده تحت تأثیر سلطان علی مشهدی و شاگرد زین الدین محمود بوده (قادریان، شهیدانی، محمدی میلانی، ۱۴۰۱، ص ۴۰) و ملقب به کاتب السلطان می باشد. وی پس از عمری تلاش سرانجام در حدود ۷۰ سالگی در سال ۹۵۱ هجری قمری دیده از این جهان فانی فرو پوشید. (ص ۱۵)

نسخه خطی مناجاتنامه حضرت علی (ع) دارای کاغذ آهارمهره نخودی و به طرز بسیار بدیعی با کاغذ ابر و باد متن و حاشیه شده است. مجموع اوراق آن ۶ برگ با ابعاد ۲۷×۱۸ می باشد از تزئینات این نسخه میتوان به مضرّس کاری بین سطور، اوراق دارای کمند طلایی و تحریر مشکی و جدول بندی به زر و لاجورد و سرنج و تحریر مشکی و یک حاشیه زمینه الوان منقش به زر، صفحه اول دارای سرلوح مزدوج منقش مرصع یا حاشیه زرپوش زنجیره مویی با جلد میشن ضربی می باشد. ترقیمه کاتب در انتهای نسخه بدین صورت است: «کتبه العبد المذنب میرعلی الکاتب غفر ذنوبه و ستر عیوبه فی اواخر شهر شوال سنه تسع و ثلثین (کذا) و تسعمائه الهجریه النبویه

المصطفویه علیه السلام و التحیه»، نسخه حاضر توسط آستان قدس رضوی در تیرماه ۱۳۴۹ خریداری شده و به شماره ۱۰۲۴۱ در این کتابخانه نگهداری می شود. (وفادارمرادی، ۱۳۷۶، ص ۵۰۰-۵۰۱) این نسخه به خاطر ارزش و اهمیت و نفاست آن با مقدمه دکتر محمدجعفر یاحقی توسط مؤسسه آفرینش های هنری آستان قدس رضوی در سال ۱۳۸۷ به صورت نسخه برگردان یا فاکسی میله منتشر شده است.

برگ آخر
مناجاتنامه
حضرت علی
(ع) خط
میرعلی هروی

نسخه‌های مصوّر

الف- الحشائش:

مصوّرترین نسخه خطی کتابخانه آستان قدس رضوی کتاب الحشائش تألیف پدانیوس دیوسکوریدوس (Pedanius Dioscorides) پزشک، داروشناس و گیاه‌شناس مشهور یونانی در سده نخست میلادی و شخصیتی تأثیرگذار بر داروشناسی دوره اسلامی است. (محمدی فر، شمامه، ۱۳۹۴، ۲۱۳)

اصل کتاب به زبان یونانی است (بینش، تقی، ۱۳۴۶، شماره ۲۵، ص ۲۹) که بعدها توسط مهران بن منصور به زبان عربی ترجمه شده است. (همان، ص ۳۱) مؤلف در آن بالغ بر ششصدگونه از نباتات و تعداد کثیری از پرندگان و حیوانات ببری و بحری را به تفصیل مورد بحث قرار داده است. این کتاب مرتب بر پنج مقاله بدین شرح است: مقاله اول: در بیان افاوویه و روغنهای طبی و معطر و میوه‌ها، مقاله دوم: در بیان انواع حیوانات و خواص آنها، مقاله سوم: در بیان عصاره‌ها و اصول و گیاهان دارویی و خشک، مقاله چهارم: بقیه مقاله سوم، مقاله پنجم: در بیان معادن و خمور (همان، صص ۳۴-۳۶).

این نسخه به خط نسخ جلی خوش در قرن هفتم هجری کتابت شده و دارای ۸۷۳ مجلس تصویر کهن به شیوه بین‌النهرین می‌باشد که در آنها رنگهای مختلف، سبز، زرد، آبی، قرمز، بنفش، خاکستری، نیلی، قهوه‌ای به کار رفته است. اسامی برخی از گیاهان به زبان سریانی در کنار آنها کتابت شده است، نسخه حاضر، مصدر به ۲۵ صفحه فهرست مطالب با ابعاد ۲۹×۴۶ با تعداد سطور مختلف می‌باشد. نسخه ناقص الاخر است عناوین موضوعات و اسامی نباتات به شنگرف بر روی کاغذ نخودی در ۲۸۵ برگ کتابت شده است. (عرفانیان، غلامعلی، ۱۳۸۰، ص ۶۵۳) جلد نسخه تیماج زرشکی ساده می‌باشد. یادداشت وقف نسخه توسط شاه عباس صفوی در برگ اول نسخه با این عبارت کتابت شده است: «هو الحمد لولیه و صلوات و السلم (کذا) وقف نمود این کتاب را کلب آستانه علی بن ابی طالب علیه السلم (کذا) عباس الصفوی بر آستانه مقدسه رضویه اعلی صاحبها الف التحیه که هر کس خواهد بخواند و ثواب آن را به روح پرفتوح شاه جنت مکان فردوس آشیان شاه ... انار الله برهانه قربت نمودند مشروط آن که از آن آستانه بیرون نبرند هر که برد شریک خون امام حسین علیه السلم (کذا) بوده باشد». نسخه حاضر به شماره ۵۰۷۹ در این کتابخانه نگهداری می‌شود.

ب- مفید الخاص فی علم الخواص:

دیگر نسخه مصوّر و نفیس گنجینه رضوی نسخه خطی مفید الخاص فی علم الخواص منسوب به محمد بن زکریای رازی می باشد. محمد بن زکریای رازی (۲۵۱-۳۱۳ق) از دانشمندان مشهور ایرانی است که آثار فراوانی را از خود به یادگار گذاشته است. آثار برجای مانده وی بیشتر در موضوعات ریاضیات و نجوم، طبیعیات، منطق می باشد. (رازی، محمد بن زکریا، ۱۳۹۵، ص ۳)

این نسخه خطی نفیس دارای پنجاه مجلس تصویر رنگین از حیوانات و گیاهان به شیوه بین النهرین می باشد. نسخه مذکور از نسخه های سلطنتی و به خط نسخ جلی به جهت خزانه «السلطان الاعظم السید المجاهد... الملک الصالح عماد الدنیا و الدین ابی الفدا اسمعیل بن السلطان السعید الشهید الملک الناصر ناصرالدین ابی المعالی محمد بن السلطان السعید الشهید الملک المنصور قلاوون...» کتابت شده است. تاریخ کتابت بین سالهای ۷۴۳-۷۴۶ هجری قمری یعنی سالهای سلطنت ابوالفداء بوده است. کاغذ نخودی مصری، نوشته های

سه صفحه افتتاح در میان جداول و سطر بالا و پایین دو صفحه بعد، صفحه اول دارای کتیبه به سفیدآب محرز و شمسه زرین، جداول سه صفحه افتتاح به زر و تحریر و لاجورد، جلد میشن خرمایی ضربی با ترنج و سرترنج زرین و حاشیه قلمدانی زرین ظریف، تعداد اوراق ۸۳ برگ ۱۱ سطری با ابعاد ۲۸×۱۹ می باشد. نسخه حاضر توسط نادر شاه افشار در سال ۱۱۴۵ هجری قمری وقف کتابخانه آستان قدس رضوی شده است. (عرفانیان، ۱۳۸۰، ص ۶۸۷) یادداشت وقف کتاب توسط نادرشاه افشار در ظهر برگ اول نسخه با این عبارت می باشد: «جلد مذکور از جمله هفتصد جلد کتاب وقفی .. سلیمان شأن والی والاشان خراسان که ارسال این آستان فیض نشان نمودم است تحریرا فی شهر رجب ۱۱۴۵»، این نسخه به شماره ۵۱۳۵ در این گنجینه نگهداری می شود. نسخه حاضر به جهت نفاست و اهمیتی که داشته است به کوشش دکتر یوسف بیگ باباپور به صورت نسخه برگردان یا فاکسی میله توسط انتشارات منشور سمیر در سال ۱۳۹۵ منتشر شده است.

تصویر برگ آغاز نسخه خطی مفید الخاص فی علم الخواص

على لون الاجوان ثم زعت فجعلت تغل منها
 في حفتها و فوقها فيما يليها ومن الوجه الاخر
 دردی الشراب تحول لونها ارجوان اذا كانت خضراء
 فاذا عديا الشمس حتى جمع يملك وتطر

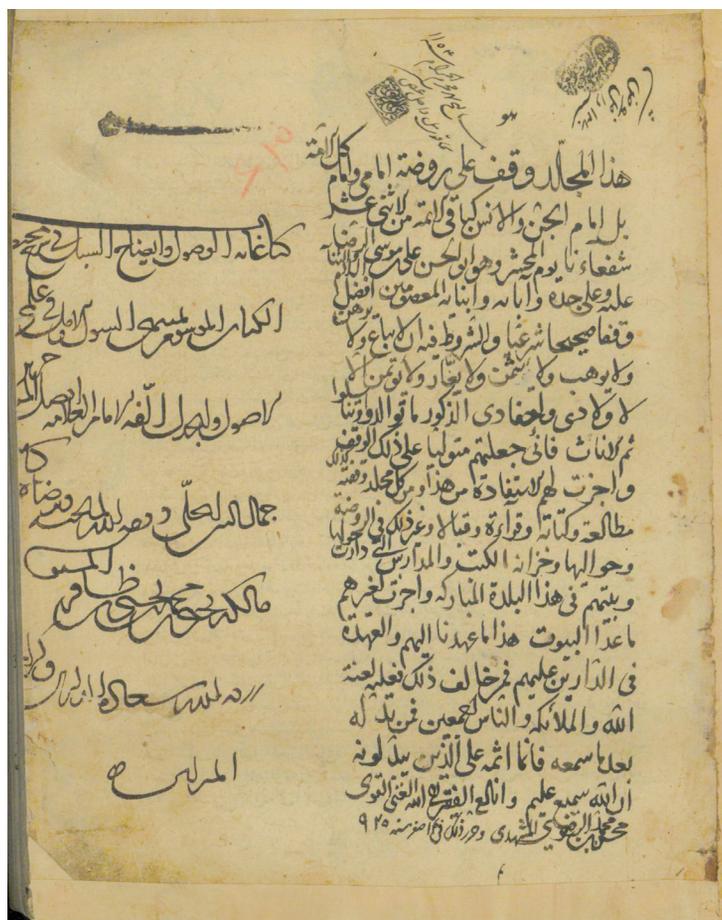
اليه انه ناصر اليه اليه تلي وجه الارض دون غروفه
 ثم صيبت اطراف اصوله بشي من تار وضعه
 في جبره جريده نظير فوقها ويدفن تلك الجره بين

تصوير یکی از اوراق میانی نسخه خطی مفید الخاص فی علم الخواص

قدیم ترین وقفنامه راجع به کتابخانه آستان قدس:

قدیم ترین منبع و کتاب خطی نفیسی که نام کتابخانه آستان قدس رضوی در آن ذکر شده و عبارت خزانه الکتب را در مورد این کتابخانه به کار برده است، وقفنامه نسخه خطی غایه الوصول علامه حلی به شماره ۲۹۱۸ می باشد. تا قبل از این تاریخ در وقفنامه های نسخه های خطی یا قرآن ها و جزوات قرآنی معمولاً واقفین آثار وقفی خودشان را با عبارات وقف بر قبر شریف امام رضا (ع)، وقف بر روضه رضیه رضویه، وقف بر مشهد الرضا، وقف بر مرقد امام رضا (ع) کتابت می نموده اند و در این نسخه برای اولین بار است که به طور خاص از عبارت

کتابخانه آستان قدس سخن به عمل آمده است. واقف نسخه در متن وقفنامه اثر خودش را وقف روضه رضویه و حوالی آن و خزانه کتب می نماید. وجود عبارت خزانه کتب که به کتابخانه آستان قدس اشاره دارد نشان دهنده این است که در دوره صفوی و سال ۹۲۵ هجری قمری کتابخانه آستان قدس از رونق و شکوه بزرگی برخوردار بوده است و مکانی برای مراجعه صاحبان خرد و اربابان بصیرت بوده است. عبارت وقفنامه در ظهر برگ اول نسخه بدین شکل است: «هذا المجلد وقف علی روضه امامی و امام کل الامه بل امام الجن و الانس کباقی الائمة من الاثنی عشر شفعا نایوم المحشر و هو ابوالحسن علی بن موسی الرضا علیه و علی جده و آباه و ابناء المعصومین افضل السلام و الثناء و قفا صحیحا شرعیا و الشروط فیہ ان لا یباع و لا یرهن و لا یوهب... و اجزت لهم الاستفادة من هذا و من کل مجلد وقتته كذلك مطالعة و كتابة و قراءة و قبالا و غیر ذلك فی الروضة و حوالیها و خزانه الكتب و المدارس التي دارت حوالیها و بیتمهم فی هذه البلدة المباركة و اجزت لغيرهم ما عدا البيوت هذا ما عهدنا لیهم و العهدة فی الدارين علیهم فمن خالف ذلك فعليه لعنة الله و الملائكة و الناس اجمعین فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه علی الذین یبدلونه ان الله سمیع علیم وانا العبد الفقیر الی الله الغنی القوی محسن بن محمد الرضوی المشهدی و حرر ذلك فی ۱۴ صفر سنة ۹۲۵».

برگ اول نسخه خطی غایه الوصول علامه حلی شماره ۲۹۱۸

منابع و مآخذ:

۱. ابن مقبل، تمیم، دیوان، بیروت: دارالشرق العربی، ۱۴۱۶ق
۲. احمدی، کیومرث، گلجان، مهدی، یلفانی، رامین، تجلی بصری حوادث سیاسی و اجتماعی قرون دوم تا چهارم هجری بر بناهای تاریخی (از نظرگاه سفرنامه‌های ابن فضلان و ابن بطوطه)، **مطالعات هنر اسلامی**، پیاپی ۴۳ (پاییز ۱۴۰۰).
۳. امام علی (ع)، **مناجاتنامه**، خط میرعلی هروی، مقدمه دکتر محمدجعفر یاحقی، مشهد: خانه پژوهش، ۱۳۸۷.
۴. بینش، تقی، کتاب الحشائش، نامه آستان قدس، شماره ۲۵، فروردین ۱۳۴۶.
۵. تک فلاح، رامین، حجتی، محمدباقر، پژوهش نامه امامیه، سال هشتم، شماره شانزدهم، پاییز و زمستان ۱۴۰۱.
۶. جامی، نورالدین عبدالرحمن، **اربعین جامی**، با مقدمه و تصحیح کاظم مدیرشانه چی، مشهد، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۱.
۷. حربی، اسحاق، **کتاب المناسک و اماکن طرق الحج و معالم الجزيرة**، تحقیق حمد الجاسر، ریاض، دارالایماتة، ۱۳۸۹ق.
۸. خازن، عبدالله بن احمد، دیوان، مقدمه تصحیح و تحقیق احمد مهدوی دامغانی، تهران: میراث مکتوب، ۱۳۹۴.
۹. درایتی، مصطفی، **فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)**، مصطفی درایتی، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۱۳۹۰-.
۱۰. زکریای رازی، محمد بن زکریا، **کتاب الخواص (مفید الخاص فی علم الخواص)**، به کوشش یوسف بیگ باباپور، تهران: منشور سمیر، ۱۳۹۵.
۱۱. صدراپی خویی، علی، **صحیفه سجادیه به روایت ابن مالک**، علوم حدیث، شماره ۲۹، پاییز ۱۳۸۲.
۱۲. طوسی، محمد بن حسن، **مصباح المتعجد**، تصحیح علی اصغر مروارید، ابوذر بیدار، بیروت: مؤسسه فقه الشیعه، ۱۴۱۱ق.
۱۳. عرفانیان، غلامعلی، **فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی**، جلد نوزدهم، مشهد: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰.
۱۴. عظیمی، حبیب الله، هاشمی اصل، هلیا، **بررسی انواع جعل و تزویر در نسخه‌های خطی با استناد به نمونه هایی از آن**، آینه میراث، شماره ۵۶، بهار و تابستان ۱۳۹۴.
۱۵. قادریان، محمد مهدی، شهیدانی، شهاب، محمدی میلانی، علیرضا، مقایسه شیوه کرسی بندی در دو چلیپای مشابه از سلطانعلی مشهدی و میرعلی هروی، هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی، دوره ۲۷، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۱.
۱۶. کاشانی، غیاث الدین، **الرسالة المحیطیه**، با مقدمه یونس کرامتی، تهران: میراث مکتوب، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۹۱.
۱۷. گلچین معانی، احمد، **فهرست کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی**، مشهد، کتابخانه آستان قدس رضوی، ۱۳۵۰.

۱۸. محمدی فر، شمامه، دانش رده بندی گیاهان در کتاب الحشائش دیوسکوریدس، تاریخ علم، دوره ۱۳، پاییز و زمستان ۱۳۹۴.
۱۹. وفادار مرادی، فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، جلد پانزدهم، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی، ۱۳۷۶.

